

До спеціалізованої вченої ради ДФ 70.895.003
у Хмельницькому університеті управління та права
імені Леоніда Юзькова
29013, м. Хмельницький, вул. Героїв Майдану, 8

ВІДГУК
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА
доктора філософських наук, професора
Бліхара В'ячеслава Степановича
на дисертаційне дослідження Андриц Мар'яни Русланівни
«Принципи права в рішеннях Конституційного Суду України»,
подане на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 Право

Актуальність обраної теми дисертаційного дослідження Андриц Мар'яни Русланівни «Принципи права в рішеннях Конституційного Суду України» не викликає сумнівів, що зумовлено, з-поміж іншого, пошуком нових шляхів утвердження високої ролі права в суспільному та державному житті, в системі соціальної регуляції, у гарантуванні людського співіснування. І такими шляхами, як видається, є формування оновленого бачення окремих юридичних явищ, які виражають сутність і призначення права, його здатність обслуговувати існуючі суспільні потреби. Загальноновизнано, що до таких явищ насамперед відносять принципи права, які є своєрідними каналами втілення загальнолюдських цінностей у правову площину. Іншими словами, вони виконують функцію сполучної ланки, що забезпечує проникнення здобутків природного права у позитивно-юридичну матерію, наділяючи їх усіма перевагами формалізації. А тому максимально глибоке пізнання природи принципів права, виявлення їх потенційних можливостей працюватиме на підвищення статусності права.

Особливо значимим це є сьогодні, в умовах правового плюралізму, багатоманіття методології юридичної науки, конвергенції різних правових систем, зміни світоглядних позицій та ціннісних ієрархій, якісно нових інтересів та потреб суспільства, з огляду на розвиток інформаційних технологій, біотехнологій, соціальних активностей, пов'язаних зі штучним інтелектом, а також з огляду на споконвічні проблеми людства (добра, правди, терпимості). Будучи «живим нервом», що першочергово реагує на усі зовнішні зміни та забезпечує внутрішню життєздатність правового організму, принципи права постійно потребують уваги правознавців: і представників юридичної науки, і практикуючих юристів. Відтак – «буття» принципів у конституційно-правовій юрисдикційній діяльності заслуговує на окрему увагу, адже саме орган конституційного судочинства є сьогодні єдиним інтерпретатором Основного закону України, що стає додатковим аргументом посиленого наукового інтересу до задекларованої проблематики.

Усе вищенаведене обумовлює актуальність обраної теми дисертаційного дослідження Мар'яни Русланівни Андриц.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016 – 2020 рр., затверджених Постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., у межах науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права «Теоретико-історичні проблеми розвитку держави і права» на 2017-2023 роки (номер державної реєстрації 0117U000103), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» на 2013–2016 роки (державний реєстраційний номер 0108U008927) та на 2017-2026 роки (державний реєстраційний номер 0117U000103).

Оцінка обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації, їх достовірності та новизни.

Обґрунтованість та достовірність ідей, положень, висновків, отриманих дисертантом в ході дослідження, на наш погляд, достатньо висока, що забезпечено:

– структурою дисертаційної роботи, яка дозволяє дослідити тему всебічно, на належному науково-теоретичному рівні;

– відповідною методологією дослідження, яка включає понад сотню наукових позицій, серед яких новітні монографічні напрацювання з обраної теми, наукові статті, твори філософської та правової класики, національні нормативно-правові акти, міжнародно-правові документи, понад дві сотні рішень органу конституційної юрисдикції України тощо;

– концептуальною основою роботи – вона добре сформована, дає можливість всебічно і глибоко висвітлити проблему. Дослідження М.Р. Андриц носить міждисциплінарний характер, виконане на перетині теорії та філософії права, конституційного права, тому деякі аспекти дослідження вимагають, можливо, додаткового пояснення на захисті роботи, але це характерно для робіт такого штибу;

– достатньою джерельною базою, що нараховує понад 300 позицій тощо. Дисертаційна робота засвідчує вільне володіння автором матеріалом з теми дослідження, кваліфіковане використання джерел. Автор звертається до авторитетних позицій, ідей та положень відомих науковців, науково коректно їх інтерпретує, подає власні обґрунтовані позиції з різних аспектів проблеми.

Зазначену важливу наукову проблему, що досліджується М. Р. Андриц, розв'язують наступні нові, додатково обґрунтовані та удосконалені результати. Насамперед, дана робота за характером і змістом розглянутих питань є першим в українській філософсько-правовій науці комплексним дисертаційним

дослідженням питань правотлумачної та правозастосовної діяльності Конституційного Суду України під кутом зору принципів права .

Проблема реалізації принципів права органом конституційної юрисдикції України розроблена автором на засадах аксіологічного підходу, у зв'язку з чим авторкою переосмислено низку понять та категорій, дотичних до теми. Зокрема, самі принципи права визначаються нею, як вихідні правові ідеї, що забезпечують виконання правом основного призначення – слугувати людині і суспільству, а їх правова природа детермінується інструментальними можливостями для втілення вказаної ціннісної складової права. Така позиція заслуговує на увагу з огляду на високу місію юридичної науки і практики – «боротьбу за право», забезпечення його високого статусу в механізмі соціального регулювання, запобігання можливим проявам правового нігілізму в Україні, формуванню високого рівня правової культури тощо. Цілком очевидно, що одним із найефективніших засобів такого забезпечення є діяльність Конституційного Суду України, яка має бути спрямована на відстоювання конституційних цінностей та принципів. Лише глибоке їх розуміння, засноване на загальнолюдській моралі і відповідному їй цивілізаційному світогляді дозволить реалізувати ідеали верховенства права, проголошені Конституцією України.

Саме таке – ціннісно зорієнтоване – розуміння принципів права, як видається, формує методологічне підґрунтя для реалізації ідеї верховенства права, інтерпретованої Конституційним Судом України, як панування права у суспільстві. І це уможлиблює характеристики вказаного Суду, як творця зразкової конституційної практики, ефективної інституційної гарантії захисту свободи і фундаментальних прав людини.

Аксіологічно-інструментальна природа принципів права є переконливим аргументом і на користь їх класифікації на «праворозвиваючі» та «правостабілізуючі» принципи. Адже здатність права прогресувати, наповнюватися новим змістом, щоб «обслуговувати» постійно змінювані суспільні відносини, потреби та запити суспільства, забезпечують принципи

гуманізму, свободи, справедливості, рівності, а також логічно запропоновані авторкою принцип «загальної дозволеності», принцип розумності у їх інтерпретації Конституційним Судом України. Потенційні можливості права – гарантувати високу упорядкованість життєво важливих сфер існування і комунікації людей, сувору дисципліну на відповідних ділянках суспільного простору, цілком слушно, реалізуються завдяки принципам «спеціальної дозволеності», ієрархічності джерел права (джерельної ієрархічності права), гарантованості прав людини, що цілком переконливо обґрунтовується на матеріалах практики Конституційного Суду України авторкою роботи.

Вказаний поділ відповідає усім вимогам формально-юридичної логіки, за якими відбувається розмежування класифікаційних видів, що засвідчують відмінності названих принципів з огляду на особливості їх об'єктивації, зокрема за ступенем, характером та методом формалізації.

Високу наукову цінність представляє глибока і різнобічна характеристика кожного із названих принципів на матеріалах рішень Конституційного Суду України. При цьому на особливу увагу заслуговує аналіз розуміння гідності, як багатоаспектного явища, що проявляється у практиці Конституційного Суду України як право, гарантоване Конституцією України, як конституційна цінність, яка наповнює сенсом людське буття, як фундамент для усіх інших конституційних прав, як мірило визначення їх сутності, як критерій допустимості можливих обмежень таких прав.

Елемент наукової новизни простежується у формулюванні такого «правостабілізуючого» принципу, як принцип джерельної ієрархічності права, який проявляється Конституційним Судом України в утвердженні пріоритетності конституційно-правового щодо іншого позитивно-правового регулювання в Україні, особливостях побудови системи джерел права в Україні.

Нового бачення набув принцип гарантованості прав людини. Зважаючи на емпіричний матеріал, можна погодитися із запропонованою структурою цього принципу, яка охоплює низку «підпринципів» права, з-поміж яких: повага і

непорушність прав та свобод людини; заборона скасування прав людини, заборона звуження змісту і обсягу прав людини, взаємна відповідальність людини і держави тощо, та засадничих прав («прав-принципів»), які узалежнюють дію інших прав, як-от, право на життя, право на гідність, право на правову допомогу і право на судовий захист.

Також авторкою переконливо обґрунтовано два рівні функціонування принципу верховенства права: перший – зумовлений його якістю як універсального принципу права, що складає змістовну основу вирішення справи, другий – визначається його якістю як основної засади діяльності Конституційного Суду України і складає формально-процедурну основу ухвалення рішення.

М. Р. Андриц також *удосконалено та розвинено* низку ідей та положень. Зокрема, це стосується розуміння принципу гуманізму, з огляду на його приналежність до «праворозвиваючих» принципів, основними проявами якого є визнання та утвердження Конституційним Судом України гідності людини, а також обґрунтування ним відшкодування моральної шкоди, відміни смертної кари (а відтак – і декларування змісту та обсягу права на життя), відповідальності держави за долю сиріт, соціального партнерства благодійників і держави у забезпеченні гідних умов життєдіяльності та особистого розвитку кожного.

Авторкою підставно розширено уявлення про принцип свободи, який пояснюється Конституційним Судом України з різних позицій: аксіологічної (тобто природи свободи як фундаментальної цінності дієвої конституційної демократії); антропологічної (зумовленої функціональним потенціалом свободи для розвитку особи та її соціалізації); гносеологічної (узалеженої методологічним потенціалом «свободи» опосередковувати права людини і громадянина визначати співвідношення інтересів особи, суспільства, держави, а відтак – і поняття «публічного інтересу», «охоронюваного законом інтересу», «цензури», що дозволяє окреслювати межі прав людини); онтологічної (що формується внаслідок зовнішнього закріплення принципу свободи у формі

самостійного права на свободу, а також проявляється в процесі забезпечення так званих негативних прав – свобод особи, як-от, «свободи і особистої недоторканності», «свободи об'єднань» тощо).

Дисертанткою доповнено бачення принципу справедливості, філософсько-правовий зміст якого наповнюється Конституційним Судом України через зв'язки з концепцією соціальної держави, принципом пропорційності, справедливим правосуддям.

М. Р. Андриц сформульовано теоретичні позиції щодо принципу рівності з огляду на додаткові складові його структури, фактори, що обумовлюють «буття» цього принципу, з-поміж яких сфера суспільного життя (ділянка суспільного простору, яка стала «дискримінаційно вразливою»), особливості (характер) юридичних прав, які знаходяться «в зоні дискримінаційного ризику», взаємозв'язок різних прав людини і громадянина, критерії диференціації правового регулювання, як-от, «доцільність», «виправданість у демократичному суспільстві» та «обґрунтованість», різновиди гарантій забезпечення досліджуваного принципу, співвідношення принципу рівності з іншими принципами права, зокрема з принципами справедливості, свободи, презумпції невинуватості та неприпустимості притягнення особи до відповідальності за відмову давати проти себе показання.

Доповнено авторкою роботи і характеристику принципу «загальної дозволеності», який використовується Конституційним Судом України для тлумачення окремих прав людини та принципу «спеціальної дозволеності», який проявляється в процесі «тестування» Конституційним Судом України різних органів держави на належне використання спеціальних дозволів.

В роботі знайшли своє належне відображення і обґрунтування наукові та практичні позиції щодо сфери застосування принципу розумності, а саме, коли йдеться про строки затримання, вікову різниця між усиновлювачем та дитиною, ефективність апеляційного оскарження, стягнення сум індексації заробітної

плати та компенсації втрати частини заробітної плати, у зв'язку з порушенням строків її виплати.

Цікавими є висновки до дисертації про еволюцію верховенства права як визначальну ідею конституційного судочинства України.

Ознайомлення із підготовленою роботою дає підстави зробити висновок, що ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, ступінь їх достовірності та наукової новизни в цілому відповідають вимогам, що ставляться до такого виду робіт.

Аналіз тексту дисертації також свідчить про відсутність порушення автором вимог академічної доброчесності. У роботі наявні коректні посилання на джерела інформації при використанні ідей, розробок, тверджень, відомостей, дотримано вимоги законодавства про авторське право, надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності, належно використано методики досліджень і джерела інформації.

Повнота викладу положень дисертації в роботах, опублікованих авторкою. М. Р. Андриц у ході дослідження було опубліковано основні результати, що знайшли своє відображення у 9 наукових публікаціях, а саме: 3 – у наукових виданнях України, визнаних фаховими для юридичних наук; 1 – у наукових періодичних виданнях інших держав (*Visegrad Journal on Human Rights, Словаччина*); а також 5 – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Викладені в дисертаційному дослідженні М. Р. Андриц положення мають вагомим практичне значення, яке полягає у тому, що вони можуть бути використані у: науково-дослідній роботі – як основа для подальшого поглибленого теоретичного вивчення загальних і спеціальних питань принципів права, засад конституційного судочинства, зокрема в Україні; правотворчості – для вдосконалення чинного законодавства під кутом зору об'єктивації та конкретизації принципів права; навчальному процесі – під час викладання та підготовки методичних матеріалів з навчальних дисциплін «Теорія держави і

права», «Філософія права», «Принципи права», а також у науково-дослідній роботі студентів.

Поряд із низкою успішних напрацювань автора, в дисертації міститься низка дискусійних положень, які вимагають додаткових пояснень. Зокрема:

1. Як вже було відзначено, цілком виправданим з позицій забезпечення виконання правом свого призначення в суспільстві є використання у дослідженні аксіологічного підходу у трактуванні принципів права, що є основними каналами наповнення та реалізації сутності права. Цьому сприяє і відповідна емпірична база – практика органу конституційної юрисдикції в Україні, яка об'єктивно скеровує дослідження у ціннісно зорієнтований пізнавальний напрямок. Проте юридична доктрина засвідчує багатовимірність досліджуваного явища, задекларованого об'єктом дисертації, його багатоманітність з огляду на широкий методологічний потенціал юридичної науки загалом та філософії права зокрема. З цього приводу є декілька міркувань.

Сучасна юридична наука характеризується потужними методологічними перетвореннями, які пов'язані зі зміною соціальної та політичної парадигми. Це призвело до необхідності пошуку нових підходів до виявлення змісту і сутності явища «право», розробки нових моделей праворозуміння. Сьогодні особливо помітним є плюралізм праворозуміння, що супроводжується виникненням різноманітних концепцій, які часто ґрунтуються на сутнісних характеристиках, суперечливих в науковому обґрунтуванні. Це не сприяє чіткості у формулюваннях питань буття права, його форм та зумовлює потребу у напрацюванні критеріїв, які дали б можливість системного осягнення цих феноменів. Відмінності у стилях філософсько-правового мислення виявляються при відповіді на запитання про те, якою має бути сучасна правова теорія. Проте кожна з правових концепцій є лише однією з можливих (конкуруючих) інтерпретацій правової реальності, що постійно уточнюється і є відкритою для критики.

Тому варто, як видається, погодитись з міркуваннями видатних сучасних вчених-правників про те, що жодна з класичних концепцій праворозуміння не стала самодостатньою, тобто здатною, виходячи з власного теоретичного потенціалу, відповісти на всі питання правової науки, яка стрімко розвивається. Класичні теорії будувалися на протиставленні і взаємному запереченні. У той же час ці теорії потребували одна одної, оскільки кожна з них «діяла» у своїй обмеженій сфері і вирішувала обмежені теоретико-правові завдання. Розвиток класичних типів праворозуміння підготував ґрунт для їх синтезу в рамках нових, некласичних, наукових уявлень.

Це зумовило основу для наукової позиції про існуванням двох різних стилів філософсько-правового мислення, які можуть бути позначені відповідно як класичний і посткласичний (некласичний). Представники класичного праворозуміння намагаються пізнати і пояснити право за допомогою однієї теорії, яку вони визнають єдино правильною. В межах класичного праворозуміння традиційно виділяють два типи: природно-правовий та позитивістський.

Представники посткласичного праворозуміння сприймають право як багатовимірне явище, яке неможливо дослідити і пізнати лише за допомогою однієї теорії права, а застосовують синтез методологій кількох класичних теорій праворозуміння і звертаються при цьому до філософії, інших гуманітарних наук, що дозволяє зрозуміти глибинну сутність права.

Такі некласичні типи праворозуміння характеризуються інтегративністю, прагненням об'єднати в рамках однієї правової теорії розроблені в класичних типах праворозуміння особливі аспекти буття права або об'єднати методологію кількох класичних теорій для вивчення феномена права у всій його багатогранності. Ці сучасні філософсько-правові тенденції яскраво відображені у аналізованій дисертації і закладені у методологічній базі роботи. Я маю на увазі поєднання природно-правового, аксіологічного та антропологічного підходів. Проте у висновках до дисертації не відображено такого широкого погляду і

пояснення філософсько-правових особливостей розуміння принципів права, з огляду на інтеграцію основних підходів в межах посткласичного типу праворозуміння, характерного для сучасного правознавства. Хотілося б почути думку авторки з цього приводу під час публічного захисту дисертації.

2. В продовження аналізу проблематики праворозуміння під кутом зору дослідження принципів права, хотілося б уточнити, в якому сенсі використовує авторка терміно-поняття «право», з'ясовуючи його співвідношення з «охоронюваним законом інтересом»?

Йдеться про зміст принципу «загальної дозволеності», який використовується Конституційним Судом України для тлумачення і окремих прав людини, і важливих для юриспруденції категорій, як-от «право», «законний інтерес». Адже ще одним із вимірів права є його якість об'єктивуватися, виражатися назовні, а відтак – слугувати основою для реалізації можливостей, ініціатив особи, максимально наближуватися до суб'єкта. Саме в такий спосіб забезпечується гуманістична сутність права, фактично втілюється його призначення, проявляється, так званий, антропологічний вимір.

3. Особливо цікаво в логічному ряді «правостабілізуючих» принципів сприймається принцип джерельної ієрархічності права, який проявляється Конституційним Судом України в утвердженні пріоритетності конституційно-правового щодо іншого позитивно-правового регулювання в Україні, особливостях побудови системи джерел права в Україні. Як відзначено в дослідженні авторкою роботи, Конституційний Суд України вказує на ієрархію національних законів України, на особливості співвідношення законів різного виду (зокрема визначає місце, так званих, ратифікаційних законів), проводить розмежування законного і підзаконного регулювання, наголошуючи на забороні підміни закону актами Кабінету Міністрів України (що відповідає головним вимогам концепції правової держави).

Проте, якщо послуговуватися схемою оцінки дослідження, заданою критерієм «праворозуміння», потребує додаткової конкретизації питання, які із

джерел права бере до уваги авторка? Чи йдеться про ієрархічність джерел виключно позитивного права? Чи все ж таку модель, ідею – ієрархічності – можна поширити на усі джерела права, як їх розуміє Конституційний Суд України, а саме, «право не обмежується лише законодавством як однією із його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства» (Рішення №15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року. Справа про призначення судом більш м'якого покарання)? Іншими словами, чи можна звести в єдину систему (правозастосовну площину) джерела і природного права, і позитивного права?

4. Наступним аспектом дослідження, який варто оцінити крізь призму «правобачення», є аналіз «правостабілізуючих» принципів за характером формалізації, зокрема їх позитивування (на відміну від «праворозвиваючих») посередництвом заборонювальних формулювань. Так, авторка роботи справедливо наводить в якості прикладів наступні принципи: непорушність права власності; невтручання в приватність; презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; неприпустимість притягнення особи до відповідальності за відмову давати проти себе покази («принцип мовчання»); «немає покарання без закону» («*nulla poena sine lege*»); безпосередня дія законів та інших нормативно-правових актів і неприпустимість їх зворотної дії в часі.

Проте з огляду на загальну ідею права (яку теж у вже згаданому Рішенні декларує Конституційний Суд України на одному рівні з ідеологією справедливості), деталізовану окремими ідеями-принципами права, закономірно виникає запитання про можливість існування, буття, так званих, заборонювальних принципів, інакше кажучи екзистенційність заборонювальних ідей?

5. Насамкінець, хотілося б вказати і на певне розширення змісту дослідження (порівняно із межами, окресленими його предметом), що спостерігається завдяки використанню в якості емпіричної бази не лише рішень

Конституційного Суду України та невід'ємної їх складової – окремих думок суддів цього Суду, але й завдяки використанню інших актів Конституційного Суду – висновків, ухвал тощо. Хоча, як видається, наведене зауваження більшою мірою слугує ілюстрацією ширшої обґрунтованості висновків дисертаційного дослідження, аніж їх критичним применшенням.

Попри викладені зауваження і побажання, оцінюючи зміст дисертації, можна дійти висновку, що авторка роботи досягнула поставленої наукової мети й упоралася з усіма завданнями дослідження. Дисертація Андриц Мар'яни Русланівни «Принципи права в рішеннях Конституційного Суду України» є цілісним та оригінальним дослідженням, а здійснений нею творчий пошук заслуговує на повагу і підтримку.

Загальний висновок. Вищенаведене дозволяє визнати дисертацію Андриц Мар'яни Русланівни «Принципи права в рішеннях Конституційного Суду України» завершеним самостійним дослідженням, що відповідає галузі знань 08 Право спеціальності 081 Право та вимогам Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, який затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року № 167. Авторка дисертації, Андриц Мар'яна Русланівна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор,
директор Інституту управління, психології
та безпеки

Львівського державного університету внутрішніх справ

В. С. Бліхар

Підпис проф. В. С. Бліхар
засвідчує:
Проректор

О. Балицька